

І. Ділай, канд. техн. наук; З. Теплюх, докт. техн. наук

Національний університет "Львівська політехніка"

ДРОСЕЛЬНІ СИНТЕЗАТОРИ ГАЗОВИХ СУМІШЕЙ ЗАДАНОГО СКЛАДУ

Стаття присвячена розробленню високоточних синтезаторів на базі дроселів з рівними газодинамічними опорами. Оцінено похибку і чутливість пристрою для підбору рівноопорових дроселів з нуль-індикатором перепаду тисків у вихідні діагоналі моста, показано їх взаємозв'язок.

I. Dilay, Z. Teplukh

THROTTLE SYNTHESIZERS OF GAS MIXTURES FROM CONSTITUENTS IN A GIVEN PROPORTION

The article devoted to development of high-precision gas-dynamic synthesizers on base throttles with equal gas-dynamic resistances. The error and sensitivity of gas-dynamic devices for throttles fitting with equal resistances with zero-indicator pressure difference use in the output bridge diagonal are estimated and their correlation is showed.

Виклад проблеми

Газові суміші заданого складу використовують як в технологічних процесах (наприклад, для наповнення джерел світла, створення газових середовищ для виготовлення електронних компонентів, біотехнологій тощо), так і для перевірки газоаналітичної апаратури (газоаналізаторів, хроматографів) [1-3]. Отримання конкурентноздатної продукції за допомогою таких технологій, а також належне метрологічне забезпечення залучених до технологічних процесів газоаналітичних засобів вимагають високої точності складу приготуванних сумішей.

Аналіз останніх досліджень відомих методів приготування (синтезу) газових сумішей [4-7] показує, що найперспективнішим є газодинамічний дросельний, оскільки він може забезпечити неперервне, високоточне приготування багатокомпонентних сумішей як з макро-, так і з мікроконцентраціями компонентів, а також з довільною витратою суміші. В практиці побудови газодинамічних дросельних пристроїв (зокрема і синтезаторів) застосовують різні типи дроселів: годинникові камені, діафрагми, конус-конус, сопло-заслінка, а також металеві та скляні капілярні трубки, проте доцільнішим є застосування саме капілярних трубок, оскільки шляхом зміни довжини прохідного каналу можна забезпечити плавну зміну їх газодинамічного опору. Для побудови високоточних пристроїв синтезу газових сумішей заданого складу найперспективнішим є застосування дозуючих елементів з однаковими (кратними) газодинамічними опорами чи провідностями [8]. При цьому слід відзначити новизну такого підходу, оскільки дотепер відомі лише намагання застосувати однакові за розмірами прохідних каналів дроселі [9,10]. Проте капіляри з номінально однаковими геометричними розмірами не можуть забезпечити рівних опорів, оскільки в реальних капілярах форма прохідного каналу є нециліндричною і відхилення діаметра в різних точках каналу може сягати 14 % [11]. Одержання рівноопорових дроселів з найвищою точністю може забезпечити пристрій [12,13], з допомогою якого можна підбирати довільну кількість дроселів з рівними газодинамічними опорами (ГДО). Пропонована стаття є продовженням і розвитком вказаних досліджень.

Метою роботи є розроблення високоточних газодинамічних синтезаторів на основі дроселів з рівними (кратними) ГДО для потреб технологій та метрологічного забезпечення аналітичної апаратури.

Оцінювання похибки підбору рівноопорових дроселів

Для підбору потрібної кількості рівноопорних дроселів доцільно застосовувати пристрій, побудований на основі зрівноваженої дросельної мостової схеми, обладнаний у зв'язку з особливостями ГДО дроселів (стискуваність газу, різне співвідношення втрат від в'язкісного тертя і кінцевих ефектів) засобами для стабілізування температури та абсолютних тисків у всіх елементах пристрою [12]. При цих же значеннях вказаних параметрів підібрані дроселі повинні працювати в газодинамічних пристроях.

Така мостова схема у спрощеному представленні [13] містить чотири дроселі $D_1, \dots, D_4$ і показчик рівноваги НІ (нуль-індикатор) дифманометричного типу у вимірювальній діагоналі $a-b$, який виявляє наявність або відсутність перепаду тисків, що свідчить відповідно про розбаланс чи рівновагу схеми. Як нуль-індикатор доцільно застосовувати високочутливий дифманометр з мінімальним об'ємом камер, наприклад, мембранний чутливий елемент з ємнісним перетворювачем переміщення у вихідний сигнал балансу-небалансу [14,15]. Оскільки через діагональ $a-b$ потоку немає (ГДО показчика рівноваги $R_{np}=\infty$), то така схема фактично є паралельним з'єднанням двох незалежних один від одного подільників тиску: перший утворений послідовним з'єднанням дроселів D_1 і D_2 , а другий – D_3, D_4 . Тому властивості схеми визначаються лише робочим подільником, тобто тим, в якому початково встановлений опорний (базовий) капіляр, а відтак на його місце почергово встановлюють капіляри, які підганяють за величиною опору до опору базового капіляра. Другий подільник відіграє лише роль порівняльного.

Для визначення перепаду тиску $\Delta P_{a\bar{b}}$ у вимірювальній діагоналі запишемо рівняння, які впливають з електрогазодинамічних аналогій закону Ома:

$$P_a = P_1 - G_a \cdot R_1; \quad P_b = P_1 - G_b \cdot R_3, \quad (1)$$

де: P_1 і P_2 - абсолютні тиски відповідно на вході та виході моста; P_a і P_b - міждросельний тиск відповідно першого і другого подільника; $P_1, \dots, P_4$ - відповідно ГДО дроселів $D_1, \dots, D_4$; G_a і G_b - витрата відповідно через перший та другий подільники моста.

З рівнянь (1) отримуємо

$$\Delta P_{a\bar{b}} = P_a - P_b = G_b \cdot R_3 - G_a \cdot R_1, \quad (2)$$

а враховуючи, що

$$G_a = (P_1 - P_2) / (R_1 + R_2) = \Delta P_{жс} / R_a; \quad G_b = \Delta P_{жс} / (R_3 + R_4) = \Delta P_{жс} / R_b,$$

вихідний сигнал $\Delta P_{a\bar{b}}$ моста в залежності від значень опорів і перепаду тисків $\Delta P_{жс}$ у діагоналі живлення схеми отримуємо у вигляді:

$$\Delta P_{a\bar{b}} = (R_3/R_b - R_1/R_a) \Delta P_{жс} = (R_2 \cdot R_3 - R_1 \cdot R_4) \Delta P_{жс} / (R_a \cdot R_b). \quad (3)$$

Нехай потрібно підібрати дросель $\overset{\square}{A}$, опір R якого наближено дорівнює опорі R_i , одного із дроселів $D_i, \in \{D_1, \dots, D_4\}$ моста. Наголосимо, що мова не йде про визначення опор дроселя D_i , (чи новопідбраного дроселя D), а лише про підбір двох (чи більше) дроселів з рівними між собою опорами. Для цього у попередньо зрівноважену схему (первинне зрівноваження - $R_1 \cdot R_4 = R_2 \cdot R_3$) на місце дроселя D_i , (опорного) встановлюють інший дросель $\overset{\square}{D}$, опір R якого незначно відрізняється від опорі R_i попереднього дроселя, тобто $R = R_i + \Delta R$, де ΔR - відхилення опорі (абсолютна похибка підбору) підготовленого дроселя. Внаслідок заміни дроселя D_i , на дросель $\overset{\square}{A}$ мостова схема розбалансується, і у вимірювальній діагоналі з'явиться перепад тиску, який згідно з (3), після деяких перетворень може бути представлений як

$$\Delta P_{a\bar{b}} = k \cdot \Delta P_{жс} \cdot \delta_R \quad (4)$$

де: $k = \alpha / (1 + \alpha)^2$ - коефіцієнт чутливості моста; $\alpha = R_1/R_2 = R_3/R_4$ - параметр рівноваги подільників моста; $\delta_R = \Delta R/R_i$ - відносне відхилення опору R від R_i .

Вираз (4) зв'язує вихідний сигнал $\Delta P_{a\delta}$ з відносним відхиленням δ_R , тобто з відносною похибкою підбирання рівноопорних дроселів. При цьому ця залежність визначається, зокрема, чутливістю моста, тобто для одержання найбільшого значення $\Delta P_{a\delta}$ потрібно, аби чутливість моста була максимальною.

Для одержання дроселя з опором, рівним R_i , опорного дроселя потрібно шляхом поступового скорочення довжини l дроселя $\overset{\square}{A}$ підігнати (зменшити) його опір $\overset{\square}{R}$, тобто знову зрівноважити міст (вторинне зрівноваження). При цьому похибка δ_R підбирання рівноопорних дроселів відповідно до (4) і з врахуванням дворазового зрівноваження є

$$\delta_R = 2 \Delta P_{a\delta} / (k \cdot \Delta P_{жс}), \quad (5)$$

звідки можна знайти найменше значення похибки підбору δ_{Rzp} (зони невизначеності) дроселів з рівними опорами, якщо підгонку робити до досягнення нуля сигналу показчика рівноваги, тобто до перепаду, що відповідає його порогу чутливості Π :

$$\delta_{Rzp} = 2\Pi / (k \cdot \Delta P_{жс}). \quad (6)$$

Приклад. Для підбирання рівноопорних капілярів складено мостову схему ($\alpha=1$, $\Delta P_{жс}=40$ кПа) з показчиком рівноваги ($\Pi=0,1$ Па). Відносна похибка відхилення ГДО підібраних капілярів, згідно з (6), не перевищуватиме 0,002 %.

Чутливість S_R до зміни опору одного з дроселів моста з врахуванням (3) або (1) може бути визначена як

$$S_R = d\Delta P_{a\delta} / dR_i = dP_a / dR_i = k \cdot \Delta P_{жс} / R_i. \quad (7)$$

З (6) і (7) одержуємо похибку δ_{Rzp} , виражену безпосередньо через чутливість S_R -

$$\delta_{Rzp} = 2\Pi / R_i \cdot S_R. \quad (8)$$

Отже, як видно з (8), похибка δ_{Rzp} залежить від порогу чутливості Π , абсолютного значення опору R_i , і чутливості моста S_R . При цьому перші два фактори (Π і R_i) є фактично заданими, і лише третій (S_R) залежить від співвідношення опорів робочого подільника, тобто його можна довільно вибирати. Оскільки це співвідношення може знаходитися в широких межах, то з метою мінімізування похибки δ_{Rzp} доцільно виконати аналіз чутливості моста.

ГДО капіляра визначається розмірами прохідного каналу (діаметр d і довжина l), видом газу (газова стала R , молекулярна маса M , в'язкість μ) і параметрами стану (тиск P і температура T). Оскільки підбір рівноопорних дроселів здійснюється зміною (підгоном, корекцією) їх довжини при постійних значеннях усіх решти параметрів, то аналіз чутливості моста доцільно виконати щодо зміни довжини капіляра.

Дослідження чутливості моста до скорочення капіляра

Чутливість S_l такої схеми визначається похідною різниці тисків у вимірювальній діагоналі відносно довжини прохідного каналу підбираного дроселя і дорівнює

$$S_l = d\Delta P_{a\delta} / dl = dP_a / dl, \quad (9)$$

в якій значення тиску P_a подільника описують формулою [16]

$$P_a = \{P_\delta + 2 \cdot (\lambda - 1) / (Y_2 - V^2) \cdot [W - (W^2 + Y_2 \cdot V \cdot \delta^4 \cdot P_{12})^{1/2}]\}^{1/2}, \quad (10)$$

де: $P_\delta = [P_1^2 \cdot \delta^4 + P_2^2] / V$; $\lambda = l_1 / l_2$; $\delta = d_1 / d_2$; $V = 1 + \delta^4$; $W = \lambda + \delta^4$; $P_{12} = P_1^2 - P_2^2$; $Y_2 = K_2 \cdot X$ - комплекс розмірів прохідного каналу капіляра і параметрів газу; $K_2 = m \cdot [(d_2)^2 / l_2]^2$ - конструктивний комплекс; d_1, d_2, l_1, l_2 - відповідно діаметр і довжина прохідних каналів першого і другого капілярів робочого подільника; m - коефіцієнт кінцевих

ефектив; $X=(512 \cdot R \cdot T \cdot \mu^2)^{-1} = 2,349085 \cdot 10^{-7} \cdot M / (T \cdot \mu^2)$ - комплекс параметрів газу; R - газова стала; M - молекулярна маса газу; μ - динамічна в'язкість газу при температурі T .

Із залежностей (9), (10) у разі підбору дроселів з опором, рівним опору вхідного дроселя D_1 робочого подільника, отримуємо

$$S_{I1} = dP_a / dl_1 = \delta^4 \cdot [W - W_1 + (\lambda - 1) \cdot (1 - W / W_1)] / (\lambda \cdot l_1 \cdot Y_1 \cdot V^2 \cdot P_a), \quad (11)$$

а в разі підбору дроселів з рівними ГДО дроселя D_2 залежність S_{I2} має вигляд

$$S_{I2} = dP_a / dl_2 = -(2 - \lambda) \cdot (W - W_2) + (\lambda - 1) \cdot [\lambda - (\lambda \cdot W + U_2) / W_2] / l_2 \cdot Y_2 \cdot V^2 \cdot P_a, \quad (12)$$

де: $W_1 = (W^2 + U_1)^{1/2}$; $W_2 = (W^2 + U_2)^{1/2}$; $U_1 = \lambda^2 \cdot Y_1 \cdot V \cdot P_{12}$; $U_2 = \delta^4 \cdot Y_2 \cdot V \cdot P_{12}$.

Формули (11) і (12) відображають залежність чутливості S_I мостової схеми від: розмірів прохідних каналів капілярів; тисків живлення моста; температури і параметрів газу. Дослідження показують, що S_I у великій мірі залежить від співвідношення розмірів прохідних каналів капілярів та тисків живлення і мало - від параметрів газу. Вибір тисків живлення є обмеженим (умовами використання підібраних дроселів, наявністю ламінарного потоку в капілярі та іншими факторами), тому співвідношення розмірів прохідних каналів капілярів є основними факторами, які впливають на чутливість мостової схеми. Оскільки з практичних міркувань міст доцільно будувати на капілярах з однаковим діаметром прохідних каналів, то важливим є визначити оптимальну величину λ , яка забезпечує максимальну чутливість $S_{I_{max}}$. Як приклад на рис. 1 і рис. 2 представлено графіки залежності S_I (λ , $\Delta P_{ж}$) і $S_{I_{max}}$ (X , $\Delta P_{ж}$).

Як видно з рис. 1, графіки мають екстремуми для певного співвідношення λ , яке можна знайти з рівняння $dS_I / d\lambda = 0$. Встановлено, що максимум чутливості відповідає конструкції подільника, коли на кожному із капілярів подільника встановлені приблизно однакові перепади тиску, тобто, коли $P_a \approx (P_1 + P_2) / 2$. При цьому чутливість S_I є доволі високою, а тому може забезпечити високу якість (малу похибку) підбирання дроселів з рівними ГДО. Так, наприклад, в разі підбирання капіляра з номінальними розмірами $d = 0,15$ мм, $l = 60$ мм для $\Delta P_{ж} = 40$ кПа маємо $S_{I_{max}} \approx 160$ Па/мм, в той час як для $\Delta P_{ж} = 60$ кПа - $S_{I_{max}} \approx 235$ Па/мм.

Як видно з рис.2, чутливість $S_{I_{max}}$ мало залежить від виду газу а для усіх інертних газів, які застосовують при наповненні джерел світла, є практично однаковою.

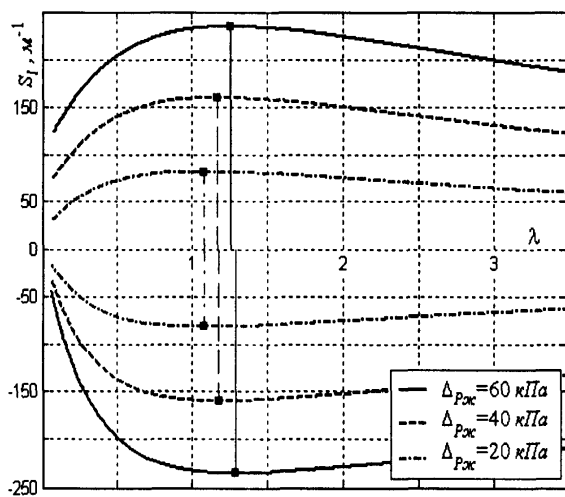

Рисунок 1

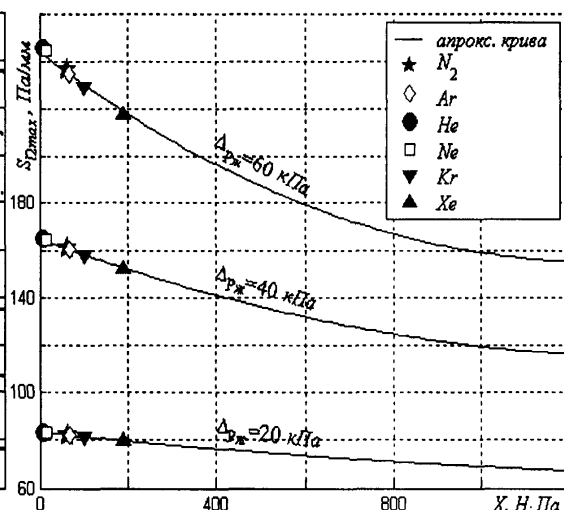

Рисунок 2

Рисунок 1 - Залежність чутливості S_I від співвідношення λ довжин прохідних каналів для різних перепадів тиску живлення $\Delta P_{ж}$. при протіканні N_2 для виготовлення вхідних довжиною $l_1 = 60$ мм (від'ємні значення S_I) і вихідних довжиною $l_2 = 60$ мм капілярів (додатні значення S_I , $d_1 = d_2 = 0,15$ мм

Рисунок 2 - Залежність максимальної чутливості $S_{I_{max}}$ при виготовленні вихідного капіляра довжиною $l_2 = 60$ мм від виду газу, вираженого комплексом X , для різних перепадів тиску живлення $\Delta P_{ж}$, $d_1 = d_2 = 0,15$ мм

Побудова і застосування синтезаторів на рівноопорових дроселях

Принциповими перевагами синтезаторів, побудованих на рівновеликих (кратних) опорах (провідностях) є: а) можливість здійснення їх атестації через співвідношення ГДО капілярів у каналах змішувача, не застосовуючи при цьому аналітичних методів атестації; б) висока точність концентрацій компонентів синтезованих сумішей, зумовлена можливістю підбирання з високою точністю (як показано вище) рівноопорових дроселів. Крім того, високі метрологічні та експлуатаційні характеристики синтезаторів заданих концентрацій компонентів забезпечують такі принципи їх побудови: наявність в каналах компонентів пакетів із змінною кількістю увімкнених дроселів; багатостадійне розчинення для одержання низьких концентрацій компонентів; однакові та стабільні умови дроселювання компонентів синтезованої суміші; компенсація основних факторів впливу, зокрема тисків та температур.

Принципові схеми і конструкції газодинамічних синтезаторів можуть суттєво різнитися в залежності від складу суміші та діапазонів концентрацій її компонентів, необхідної точності задання концентрацій, кількості продукованих сумішей, витрати і тиску суміші на виході синтезатора, можливих змін параметрів зовнішнього середовища і споживача тощо.

На рис. 3, як приклад, наведена принципова схема газодинамічного синтезатора бінарних сумішей аргон-азот для градування і перевірки газоаналітичної апаратури. У схемі передбачено розчинення аргону, витрата якого задається капіляром K_1 , азотом, витрата якого може бути різною завдяки можливості під'єднання різної кількості капілярів з пакету капілярів $K_2, K_3, \dots, K_n$. Всі капіляри ($K_1, K_2, K_3, \dots, K_n$) схеми мають однакові ГДО. Для встановлення певної концентрації аргону в суміші, наприклад 10 % об., необхідно за допомогою блоку 4 задання концентрації ввімкнути $n=9$ електромагнітних клапанів ($E_1, E_2, \dots, E_n$) і тим самим відкрити прохідні канали відповідних дроселів. Для синтезу суміші 20 % об. Ar в N_2 необхідно ввімкнути в лінії азоту $n=4$ дроселі. Стабілізація вхідних і вихідних тисків чистих компонентів і суміші на виході забезпечена застосуванням стабілізаторів абсолютного тиску відповідно 1, 2 і 3. Всі елементи синтезатора поміщені в термостат 5.

На базі запропонованої принципової схеми можна побудувати синтезатор з меншою кількістю дроселів, використовуючи дроселі із кратними газодинамічними провідностями. Для цього достатньо в лінії азоту встановити набір із 4 капілярів, наприклад, з провідностями $S_l \in \{2S, 2S, 2S, 4S\}$ і одного капіляра в лінії аргону з провідністю 5. Встановлення концентрації 10 % об. Ar вимагає ввімкнення всіх електромагнітних клапанів кожної з ліній, а приготування суміші із 20 % об. Ar - ввімкнення клапана на лінії аргону і тих клапанів (клапана), які забезпечать сумарну провідність $4S$ на лінії азоту. Застосування капілярів з кратними провідностями (опорами) призводить до відчутного зменшення кількості дроселів в синтезаторах, зокрема, як в розглядуваному прикладі - вдвічі.

Синтезатори, побудовані на базі дроселів з рівними (кратними) газодинамічними провідностями (опорами) забезпечують відносну похибку концентрацій компонентів на рівні 0,1 % відн. при відтворюваності 0,05 %.

Розроблені нами синтезатори запатентовані в індустріально розвинутих країнах, їх доцільно використовувати для перевірки газоаналітичної апаратури, зокрема, в теплоенергетиці для контролю складу природного газу та димових газів котлоагрегатів теплових станцій, а також в різних технологіях, зокрема, для керування концентраціями компонентів наповнювачів освітлювальної апаратури, наприклад, аргоно-азотної суміші в лампах з розжареним джерелом світла. Впровадження розроблених нами синтезаторів, зокрема в теплоенергетиці, дало суттєву економію палива і зменшило втрати тепла з димовими газами.

Ефективність розроблених нами газодинамічних синтезаторів особливо є відчутною при калібруванні газових хроматографів на природний газ, призначених для

визначення якості споживаного природного газу - одного із основних і дорогих енергоносіїв в Україні.

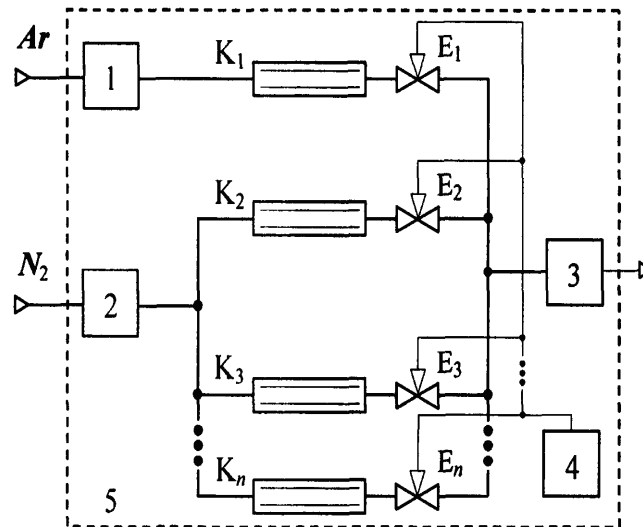

Рисунок 3 – Принципова схема газодинамічного синтезатора аргоно-азотної суміші:
 1, ..., 3 – стабілізатори абсолютного тиску; $K_1, K_2, K_3, \dots, K_n$ – капіляри;
 $E_1, E_2, \dots, E_n$ – електромагнітні клапани; 4 – блок задання концентрації компонентів; 5 - термостат

Виконаний нами аналіз існуючого стану метрологічного забезпечення таких аналітичних систем, як газові хроматографи показує, що найперспективнішим є застосування саме газодинамічних синтезаторів, оскільки вони забезпечують градування хроматографа за кількома точками діапазону зміни концентрації кожного компоненту при постійних концентраціях інших компонентів, а також якісну оцінку впливу супутніх компонентів на градувальні характеристики для кожного компоненту, що практично неможливо реалізувати при існуючій системі градування з допомогою перевірювальних газових сумішей в балонах. Згідно з нормативними документами, для градування аналітичного приладу на кожний компонент необхідно 3-4 перевірювальні суміші. Природний газ є сумішшю 11... 13 основних компонентів, тому для калібрування хроматографа на всі компоненти необхідно близько п'ятдесяти газових сумішей, тобто цілий парк балонів з газовими сумішами заданого складу. Транспортування, зберігання і обслуговування такої кількості балонів пов'язане із певними труднощами, крім цього приготування на газонаповнювальних станціях в балонах під високим тиском перевірювальних сумішей, які б забезпечували постійну концентрацію всіх компонентів суміші для різних концентрацій того компонента, відносно якого градують хроматограф, практично неможливо. Розроблені нами газодинамічні синтезатори потребують лише балонів з чистими компонентами і забезпечують приготування багатоконпонентних перевірювальних сумішей із різними концентраціями того компоненту, відносно якого калібрують хроматограф при постійних концентраціях решти компонентів за рахунок зміни концентрації в суміші газу-носія.

Висновки. Газодинамічні синтезатори, побудовані на основі розроблених принципів, завдяки їхнім перевагам доцільно застосовувати як для калібрування газоаналітичних систем, так і у відповідних технологічних процесах.

Література

1. Березин А.С., Мочалкина О.Р. Технология и конструирование интегральных микросхем. - М.: Радио и связь, 1992. - 320 с.
2. Трёмбовля В.И., Фингер Е.Д., Авдеева А.А. Теплотехнические испытания котельных установок. 2-е изд. - Л./.. Энергоатомиздат, 1991. - 416 с.
3. Денисов В.П. Производство электрических источников света. - М: Энергия, 1975. - 488 с.
4. Ділай І.В., Теплюх З.М. Автоматизоване управління концентраціями компонентів газової суміші I Наукові нотатки // Міжвузівський збірник, вип. 20. Луцьк, 2007. С. 142-146.

5. Gary O. Nelson. Gas mixtures: preparation and control. Lewis Publishers, 1992. - 294 p.
6. Рейман Л.В. Техника микродозирования газов (Методы и средства для получения газовых смесей): Спр. пособие. - Л.: Химия. 1985. - 224 с.
7. Barrat R.S. The preparation of Standard Gas Mixtures. Analyst (London). 1981, 106, Mb 1265, p.817-849.
8. Теплох З.М. Принципи побудови високоточних дросельних синтезаторів газових сумішей // Вісник НУ "Львівська політехніка" №551, "Автоматика, вимірювання та керування". Львів, 2006. С.87-94.
9. Патент Великобританії № 2136703. Mixing of gaseous substances /G.F.Gorin, A.Barcelhna, A.Lausarot / Feb. 23, 1983.
10. Патент США № 4605034. Gas flow control system for an anesthesia apparatus. Y.Urushida/ Oct. 23, 1984.
11. Коган И.Ш., Шишкин Г.П., Вайсман А.А. Падение давления в нецилиндрических круглых капиллярах // Пневмоавтоматика. XV всесоюзное совещание. Сент. 1985. Львов. Тезиси докл. Ч. 1. - М., 1985. - С148-149.
12. Теплох З., Пістун С, Ділай І. Пристрої для встановлення рівності опору дроселів синтезатора газових сумішей // Вимірювальна техніка та метрологія. Міжвідомчий науково-технічний збірник. Випуск 59. Львів, 2002. С178-182.
13. Івахів О.В., Теплох З.М. Підгонка опору дроселів за допомогою газодинамічного моста // Вісник НУ "Львівська політехніка" № 475 "Автоматика, вимірювання та керування". Львів, 2003. С15-21.
14. Хансуваров К.И., Цейтлин В.Г. Техника измерения давления, расхода, количества и уровня жидкости, газа и пара. - М.: Изд-во стандартов, 1989. - 287 с.
15. Бухгольц В.П., Тисевич З.Г. Емкостные преобразователи в системах автоматического контроля и управления. - М.: Энергия, 1972. - 79 с.
16. Теплох З.М. Розрахунок ламінарного подільника тиску // Вісник ДУ "Львівська політехніка" № 273 Теплоенергетичні системи та пристрої. Львів, 1993. С. 42-44.

Одержано 15.05.2008 р.